

۱: شش محدوده مورد بررسی خیابان جمهوری، مأخذ: نگارندگان.

منظر خیابان و هویت شهر^۱

ارزیابی نقش خیابان جمهوری در منظر شهر تهران

محمد حسین
عسکرزاده
کارشناس ارشد
معماری منظر

MOHAMMAD_ASKARZADEH@YAHOO.COM

خیابان جمهوری به عنوان عضوی فعال و پویا از شهر تهران، در هر دوره تاریخی معلول شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی زمان خود بوده است. این خیابان در طول چند کیلومتر مسیر خود تفسیری است بر وقایعی که در دوره شکل گیری بر آن گذشته است. خیابان متأثر از اتفاقات حوزه های همسایگی خود بوده و نیز بر آنها تأثیرگذار است. این شکل از تأثیر و تأثر در هر بخش از خیابان، پیوندی ناگسستنی بین خیابان و حوزه های مجاور آن به وجود می آورد. در نتیجه خیابان، مرزی بین دو طرف گسسته خود نیست؛ بلکه نمایشگاهی از محدوده های متفاوتی است که از بین آنها عبور می کند.

بررسی شکل گیری خیابان جمهوری می تواند منجر به ارائه راهکارهایی در زمینه بهسازی و نوسازی این خیابان و سایر خیابان هایی شود که واجد شاخصه های تاریخی و پیوندهای ناگسستنی با محیط اطراف خود است.

واژگان کلیدی: حوزه های شهری، مؤلفه های تاریخی خیابان، ویتترین شهری، الگوی رشد خیابان، مجاورت عرصه ها.

شکل گیری هسته اولیه خیابان جمهوری

تهران در دوره صفویه و اوایل قاجار، هسته ای به مرکزیت بازار و مسجد جامع داشت. رشد سریع کالبدی شهر تهران حدوداً از دوره ۵۰ ساله حکومت ناصرالدین شاه آغاز شده و در دوره های بعدی ادامه یافت. تهران در عهد ناصری دو هسته اصلی نظامی - حکومتی در شمال و مذهبی و بازار در جنوب داشت. در شمال شرق این مجموعه هسته ناپیوسته دیگری (مسجد سپهسالار و مجموعه بهارستان) به وجود آمد که به وسیله معابر و فضای باز شهری به استخوان بندی شهر متصل می شد. توسعه شهر به سمت شمال منجر به شکل گیری محورهایی همچون دروازه دولت (سعدی فعلی)، لاله زار، علاءالدوله (فردوسی) و یوسف آباد (حافظ) و استخوان بندی اصلی شهر شد. تأمین دسترسی های فرعی تر داخل شهر، از طریق گذرها و راسته محله ها صورت می گرفت. در همین راستا مسیری از مقابل مجموعه بهارستان به سمت خیابان دروازه دولت کشیده شد که هسته اولیه خیابان «شاه آباد» (جمهوری) را در آن زمان شکل داد.

برای مطالعه دقیق تر این خیابان، با توجه به خصلت های هر بخش از خیابان و عوامل تأثیرگذار و سیر تحول تاریخی، آن را به شش محدوده تقسیم کرده و هر کدام را جداگانه مورد تحلیل و بررسی قرار می دهیم:

۱- حد فاصل میدان بهارستان و خیابان سعدی

- ۲- حد فاصل خیابان سعدی تا فردوسی
- ۳- حد فاصل خیابان فردوسی و حافظ
- ۴- حد فاصل خیابان حافظ و ولیعصر
- ۵- حد فاصل خیابان ولیعصر و کارگر
- ۶- حد فاصل خیابان کارگر و میدان جمهوری (تصویر ۱)

۱- خیابان جمهوری حد فاصل میدان بهارستان و خیابان سعدی

این محدوده تحت تأثیر حوادث دوره مشروطه و مجلس در میدان بهارستان و با تأسیس مسجد - مدرسه «سپهسالار» و مدرسه نقاشی «کمال الملک» در شمال میدان بهارستان، تبدیل به مرکز فرهنگی و روشنفکری شهر شد. در پی آن، نسل اول ناشران ایران که به طور عمده در نواحی بازار، تیمچه «حاجب الدوله» و بازار «بین الحرمین» و خیابان ناصریه (ناصر خسرو) بودند، به تدریج به سمت خیابان شاه آباد نقل مکان کردند (تصویر ۲).

با گذشت زمان و تغییر ساختارهای شهر و حرکت محور فرهنگی تهران به خیابان شاهرضا (انقلاب)، تعداد زیادی از این انتشاراتی ها به مقابل دانشگاه نقل مکان کرده، به تدریج از سال ۱۳۷۰ این منطقه به بورس کارت و چاپخانه تبدیل شده است. اکنون پس از مهاجرت ناشران، کهنگی

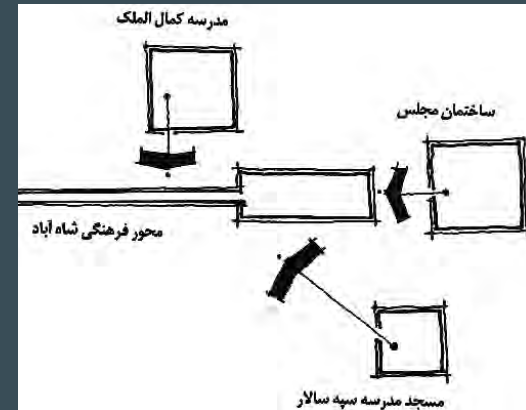

سحر سادات
حسینی
کارشناس ارشد
معماری منظر

SAHARHOSSEYNI@GMAIL.COM

۳: تعیین محدوده‌های زمانی شکل‌گیری خیابان جمهوری، مأخذ: نگارندگان.

۲: محور فرهنگی شاه آباد (اولین نشانه‌های شکل‌گیری خیابان جمهوری)، مأخذ: نگارندگان.

تقویت شده و در حوزه نفوذ خود بر خیابان جمهوری، هویت و کاربری‌های آن تأثیر بسیاری دارد. وجود بوتیک‌ها، تولیدی‌ها، فروشگاه‌های لباس و ...، سینماها، هتل‌ها و سفارت انگلیس در تقاطع خیابان فردوسی و جمهوری، مؤید این مطلب است.

• تأثیر کاربری و هویت خیابان لاله‌زار بر خیابان جمهوری

خیابان لاله‌زار را می‌توان قوی‌ترین و تأثیرگذارترین محور بر کل خیابان جمهوری دانست. این خیابان در دوره ناصری به عنوان یکی از محورهای اصلی ارتباطی شمالی- جنوبی به سبک اروپایی کشیده شده و واحدهای تجاری دو بدنه آن به فروش کالاهای لوکس و زینتی اختصاص یافت. در دوره پهلوی اول به عنوان اولین راسته‌های تجاری جدا از بازار رشد کرده که این رشد در دوره پهلوی دوم با رواج پاساژسازی و روند مدرنیزاسیون حاکم ادامه یافت. قسمت جنوبی این خیابان محوری فرهنگی- تجاری و بخش شمالی آن کوچه باغ‌هایی با کاربری مسکونی بوده است. فروشگاه‌های پوشاک قدیمی، سینماها و مهمان‌خانه و هتل‌ها از مهم‌ترین عناصر مشترک خیابان لاله‌زار و جمهوری است.

• ویژگی‌های کالبدی خیابان جمهوری حدفاصل دروازه دولت و فردوسی

با توجه به ارزش تجاری راسته، برای ارتباط حجم بیشتری از فضا با بدنه خیابان در دوره‌های مختلف رویکردهای متفاوتی اتخاذ شده است. برای نفوذ به عمق بدنه در این محدوده سعی شده تا از فضاهایی تیمچه‌مانند استفاده شود؛ به گونه‌ای که در انتهای یک دالان سرپوشیده، فضای تقسیمی وجود دارد که مجموعه‌ای از کاربری‌ها را پشتیبانی می‌کند. ساختمان پلاسکو در حد فاصل خیابان لاله‌زار و فردوسی خود به عنوان اولین برج تهران در دوره پهلوی محصول دوره مدرنیته و پیشرفت معماری و صنایع است. شکل‌گیری پلاسکو به‌عنوان مرکز بورس پوشاک تحت‌تأثیر خیابان لاله‌زار، امروزه خود به عنوان الگویی برای بازار کویتی‌ها و سایر پاساژهای عرضه پوشاک در این منطقه عمل می‌کند. فرم معماری بنای پاساژ مصادق دیگری از تلاش برای نفوذ به عمق و مرتبط‌ساختن حجم بیشتری از فضا با بدنه خیابان است که به تقلید از الگوی متداول اروپایی آن زمان ساخته شده است.

۳- خیابان جمهوری حد فاصل خیابان فردوسی و حافظ

محدوده بین خیابان فردوسی و حافظ به جز تک عناصر واجد هویت تاریخی- اجتماعی منطقه مانند سفارت انگلیس، مدرسه «فیروز بهرام» و «کافه نادری» (پاتوق روشنفکری دهه ۴۰ و ۵۰) دارای کاربری غالب و چهره شاخصی نیست و از کاربری‌های تجاری متفاوت و کم ارزشی که

و فرسودگی شدید ابنیه، صاحبان فروشگاه‌ها را که توان بازسازی املاک خود را ندارند، وادار به ظاهر آرای و پوسته‌کشی بر روی ساختمان‌ها می‌کند. اغلب بناها قدیمی است که در طبقه همکف با اندکی بزرگ و کشیدن یک پوسته تزئینی بر نما جهت افزایش جذابیت، مقبولیت و خودنمایی، به عنوان فروشگاه‌های کارت فعال است و طبقات فوقانی با حفظ ظاهر قدیمی به عنوان کارگاه‌ها، دفاتر و انبار طبقه اول استفاده می‌شود.

۲- خیابان جمهوری حد فاصل خیابان سعدی تا فردوسی

ساختار کلی خیابان جمهوری، حاصل اقدامات شهرسازی دوره پهلوی اول است. یکی از مهم‌ترین اقدامات این دوره، احداث خیابان‌های عریض و بناهای دولتی و فرهنگی بود که شالوده توسعه و تحول استخوان‌بندی شهر در مراحل بعدی می‌شود. این تحولات، تحت تأثیر جریان بین‌المللی مدرنیسم و شهرنشینی اروپایی، منجر به شکل‌گیری خیابان‌های مشجر با ساختمان‌های نوین و میدان‌های بزرگ شد. با این تحولات، به تدریج مرکز شهر دوره قاجار به سمت شمال حرکت کرد.

الگوی توسعه پیوسته شهری که در دوره ناصری مبنای خیابان‌کشی قرار داشت، در این دوره به الگوی ناپیوسته توسعه تبدیل شد که در نتیجه آن عناصر اصلی استخوان‌بندی شهر به‌طور پراکنده در شهر شکل گرفت؛ مانند دانشگاه تهران و دانشگاه تربیت معلم در منتهی‌الیه شمال غربی و شمال شرقی و راه‌آهن در جنوب؛ که ارتباط بین آنها توسط عناصر خطی (خیابان‌ها) برقرار بوده است. خیابان شاه (جمهوری) در این دوره به‌عنوان بخشی از شبکه شطرنجی و منظم شهری، بخش جدیدی از استخوان‌بندی شهر را شکل می‌داد. خیابان در این بخش، لبه‌ای همگن و پیوسته دارد که دلیل این امر را می‌توان در بافت پیوسته ساختمان‌هایی با کاربری تجاری، تفریحی و خدماتی دانست که حاصل رواج معماری برون‌گرا و توجه به نمای بیرونی است (تصویر ۳).

• تأثیر خیابان‌های عمودی بر هویت محدوده سعدی تا فردوسی

تا اواخر دوره قاجار خیابان شاه‌آباد تا خیابان دروازه دولت (سعدی) ادامه داشته و به عنوان محور فرهنگی تهران مورد توجه بوده است. در بخش دوم خیابان، شریان‌های شمالی- جنوبی مانند لاله‌زار، دروازه دولت و علاءالدوله (سعدی و فردوسی کنونی)، بر هویت، کاربری و شخصیت این بخش از خیابان بسیار تأثیرگذار بوده است (تصویر ۴).

لاله‌زار و فردوسی جزء اولین راسته‌های تجاری جدا از بازار در دوره قاجاریه (ناصرالدین شاه به بعد) بوده که در زمان پهلوی اول در ساختار اساسی شهر مورد تأکید بسیار قرار می‌گیرد. در این دوره لاله‌زار به‌عنوان محوری فرهنگی- تجاری و خیابان فردوسی به عنوان محوری با کاربری اداری

تحت تأثیر بورس های اطراف شکل گرفته است، تشکیل شده است. این محدوده را می توان به نوعی محدوده گذار بین بورس پوشاک و لوازم الکتریکی دانست که حد نازل تری از این دو بورس را در خود جای داده است.

۴- خیابان جمهوری حد فاصل خیابان حافظ و ولیعصر

از پل حافظ به سمت غرب چهره جمهوری بار دیگر تغییر می یابد. دو بدنه در تراز همکف، به فروش لوازم الکتریکی (لوازم خانگی، موبایل، دوربین و ...) اختصاص دارد و به عبارتی دیگر، بورس لوازم الکتریکی تهران با مرکزیت پاساژ «علاءالدین» را تشکیل داده است. طبقات فوقانی این ساختمان ها نیز اختصاص به شرکت ها و مؤسسات اداری دارد (تصویر ۵).

در این بخش، چهره خیابان متناسب با عملکرد و کاربری های غالب محدوده تغییر می یابد؛ ساختمان ها جدیدتر و مدرن تر می شود و به نظر می رسد انبوه سازی ها و بدنه یکدست نیز محصول تفکر استفاده حداکثری از فضای موجود در دوره ای خاص است. این نظم حاکم در بدنه جنوبی خیابان جمهوری (حتی در تراز همکف و تابلوی فروشگاه ها) کاملاً قوی تر از ضلع شمالی آن است. اکثر نمایندگی های بزرگ و مارک های معروف لوازم الکتریکی در این جبهه از خیابان قرار دارد.

۵- خیابان جمهوری حد فاصل خیابان ولیعصر و کارگر

محدوده بین خیابان ولیعصر تا کارگر، محدوده ای کم رونق نسبت به سایر بخش ها است که کاربری های سراسر جمهوری را با کیفیتی نازل تر دارا است. مهم ترین و شاخص ترین بخش این محدوده مجموعه ها و راسته هایی است که به فروش پوشاک و البسه ارزان قیمت اختصاص دارد. این فروشگاه ها از شرق خیابان ولیعصر تا خیابان فلسطین، سبب شکل گیری بورس تریکو و پارچه مصرفی تولیدی ها در راسته خیابان فلسطین می شود که نتیجه مهاجرت این کاربری ها از بازار به این مکان است؛ مهاجرتی که در سال های اخیر صورت گرفته است.

از خیابان فلسطین به سمت غرب چهره و شخصیت خیابان از شکل یک بازار- راه خارج شده و دیگر تداعی کننده خیابانی پررونق در مرکز شهر نیست. این منطقه مجموعه ای از کاربری های متعدد غیرمتمرکز از جمله راسته های

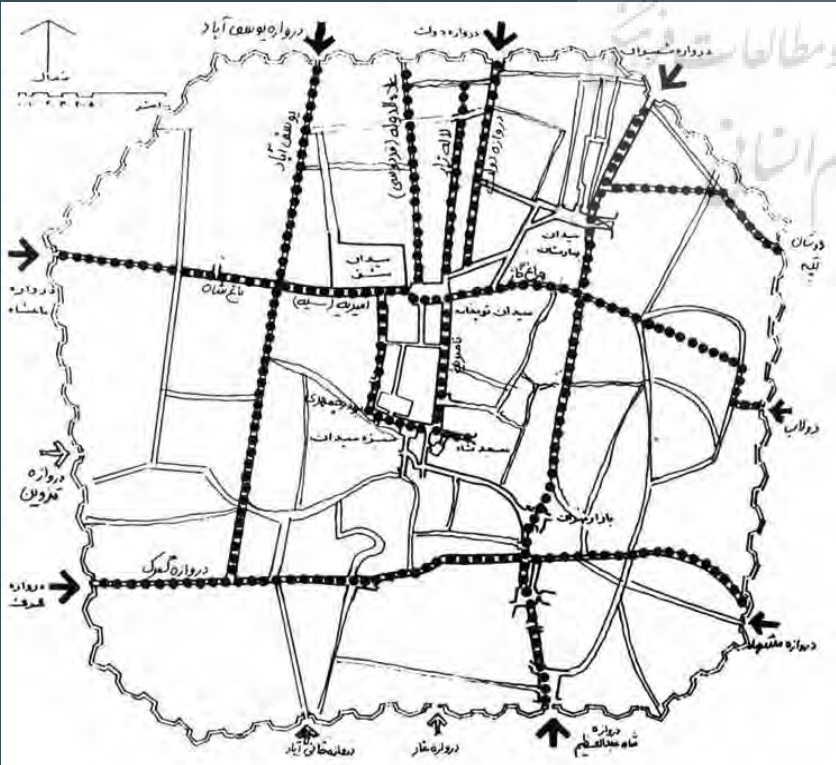
تجاری و ارزان فروشی های عمود بر خیابان، فروشگاه های عرضه تجهیزات تولیدی های پوشاک، بانک ها و میل فروشی ها است. برای اولین بار در طول خیابان جمهوری، در این محدوده شاهد حضور بناهای مسکونی هستیم که در ضلع شمال خیابان گاه رعایت عقب نشینی مجاز را نموده و مقطع ثابت خیابان را برهم می زند. این بناها که به هدف کاربری مسکونی طراحی شده، اغلب به تصرف شرکت ها و کاربری های مشابه درآمده است. کوچه های مسکونی بن بست نیز در این محدوده وجود دارد. وجود ساختمان های متروکه، نشان از کاهش ارزش اقتصادی زمین در این بخش از خیابان دارد.

۶- خیابان جمهوری حد فاصل خیابان کارگر و میدان جمهوری

محدوده بین خیابان کارگر تا میدان جمهوری، عرصه ای نسبتاً جدید است که خیابان عمودی تأثیرگذاری از آن عبور نمی کند. در این محدوده از خیابان جمهوری بعضاً بناهایی فاقد وجاهت معمارانه و با چهره بساز و بفروشی به چشم می خورد که در سایر نقاط خیابان دیده نمی شود. در این بخش دانه بندی بلوک ها درشت تر، دهانه های فروشگاه ها بزرگ و مساحت آنها زیاد می شود. فروشگاه های مصالح ساختمانی، نمایشگاه اتومبیل، تعمیرگاه ها، نمایندگی تعمیرات اتومبیل، بانک ها و مؤسسات مالی از این دسته است. این نوع کاربری ها در تراز کف، باعث تغییر کاربری طبقات مسکونی بالا شده است. در محدوده خیابان جمالزاده نیز بورس فروشگاه های میل و کاربری های مرتبط با آن به صورت پراکنده و غیر متمرکز به چشم می خورد.

صورت خیابان در مجاورت میدان جمهوری، شکلی آشفته به خود می گیرد و متأثر از حوزه ای کوچک، کاربری های دیگری را در خود جای می دهد. بدنه میدان در ابتدای خیابان جمهوری اسلامی، ترکیبی از انواع اصنافی است که معمولاً خانه دارها با آن سر و کار دارند، مثل تره بار و میوه فروشی، لباس فروشی، نانوائی و دست فروش های میوه نوبرانه و خشکبار. تجمع کارگرها و کوپن فروش ها مانند اکثر میدان ها و خیابان های اصلی در اینجا نیز دیده می شود.

خیابان جمهوری به عنوان عضوی فعال و پویا از شهر تهران، در هر دوره تاریخی معلول شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی زمان خود بوده است. این خیابان نیز مانند تمامی خیابان های شهر، نمایشگاهی از فضاهای شهری است که به معرفی و نمایش هویت قلمروها می پردازد و بیش از آنکه به عنوان مرزی جداکننده یا شریانی ارتباط دهنده، خطی را در شهر تعریف کند، ظرفی برای زندگی روزانه شهری مردم و محصول تاریخ اجتماعی آنها است و به همین دلیل برای نسل ها واجد معنا و خاطره آفرین است.

۴: توسعه مرکز شهر قاجاری به مرکز شهر پهلوی، مأخذ: نگارندگان.

نتیجه‌گیری

خیابان به مثابه اتفاقی فرهنگی در شهر زاده تاریخ و رویدادهای شهری است. خیابان ۵ کیلومتری جمهوری در طول مسیر خود از حوزه‌های مکانی مختلفی عبور می‌کند و در هر بخش متأثر از آن قلمرو، هویت و سایر شاخصه‌های آن را می‌پذیرد (تصویر ۶). این خیابان همچون معابر شکل‌گرفته شهرهای سنتی، اهمیتی بیشتر از حوزه‌های شهری که از آنها عبور می‌کند، ندارد. این گذرها به شکل طبیعی به وجود می‌آید و احداث نمی‌شود؛ بلکه تبلور نیاز به ارتباط بین فضاهایی با هویت و کارکردهای متفاوت است که به شکل فضایی خالی شده، عابر را از درون خود عبور می‌دهد. این خیابان نیز برشی از شهر است که هر بخش آن بیانگر هویت و مشخصات قلمرویی است که تنها در راستای یک خیابان رشد نمی‌کند، بلکه در محل تقاطع راسته‌ها خصلت خود را به آنها می‌بخشد. جمهوری در عبور از بهارستان، سعدی، لاله‌زار، فردوسی، حافظ، ولیعصر، کارگر، جمالزاده و در آخر میدان جمهوری، همچون نمایشگاهی از فضاهای شهری به معرفی و نمایش هویت آنها می‌پردازد. خیابان در این تعریف هنگامی واجد ارزش است که تابع حواشی و اطراف خود و مکانی در خدمت فعالیت‌ها و هویت آن قلمروها باشد؛ نه آنکه در پی اصرار بر ایجاد هویتی منحصر به فرد برای خود بوده و سعی در القای شکل و نظم بصری در طول خود داشته باشد.

خیابان جمهوری طبق الگوی خیابان‌کشی‌های مستقیم، با عرض ثابت و بدنه یکنواخت و تفکر مدرنیستی در دوره پهلوی کشیده شده و ابتدا و انتهای ثابت و مشخصی دارد. با این وجود در طول خود بیش از آنکه دارای هویت مشخص و واحدی باشد، تحت تأثیر نیروهای گوناگون، هویت، کاربری، کالبد و ظاهر مختلفی از خود به معرض نمایش می‌گذارد. در واقع خیابان جمهوری (یا هر خیابان دیگری) بیش از آنکه به عنوان مرزی جداکننده یا شریانی ارتباط‌دهنده، خطی را در شهر تعریف کند؛ بخشی پویا از فضای شهر است که هم ظرفی برای زندگی روزانه شهری مردم می‌سازد و هم از مردم تأثیر می‌پذیرد. فضای خیابان، عناصر کالبدی، بدنه‌ها و از همه مهمتر خاطره و هویت خیابان جمهوری (یا هر خیابان دیگری در شهر) همان‌طور که محصول نیرویی اجرایی و دستوری است، محصول تاریخ اجتماعی است که بر آن گذشته و به همین علت برای مردم یک جامعه و یا حداقل قشری خاص، می‌تواند واجد معنا و یا خاطره‌آفرین بوده و به زندگی شهری معنا و مفهوم دهد.

پی‌نوشت

۱: این مقاله برگرفته از پروژه درس منظر شهری نگارندگان است که در سال ۱۳۸۶ در دانشگاه تهران ارائه شده است.

منابع

- اروچی، اردشیر (۱۳۷۳) *طراحی شهری خیابان لاله زار*، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- اشرف گنجی، محمدعلی (۱۳۸۲) *نوسازی بخش‌هایی از تهران قدیم* (محدوده بین خیابان جمهوری، سعدی، فردوسی، کوچه‌های برلن و مهران)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- حبیبی، محسن (۱۳۷۵) *از شمار تا شهر: تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تأثیر*، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- حمیدی، ملیحه (۱۳۷۶) *استخوان‌بندی شهر تهران*، جلد ۲، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، تهران.

• www.ketabeaval.ir

۵: انبوه‌سازی‌هایی با بدنه یکدست، محصول تفکر استفاده حداکثری از فضای قابل بهره‌برداری، عکس: نگارندگان.

۶: حوزه‌بندی خیابان جمهوری بر اساس کاربری‌ها و بورس‌های فعال آن، مأخذ: نگارندگان.